

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОПРАВНОСТІ СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Досліджено поняття юридичних гарантій принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві, проаналізовано погляди вчених-процесуалістів на систему основних засобів та умов, які забезпечують реалізацію даного принципу.

Постановка проблеми. Принцип рівноправності сторін у цивільному судочинстві – один із основоположних принципів цивільного процесу, який надає сторонам рівні можливості для захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів у суді.

Ефективне використання сторонами своїх процесуальних прав прямо впливає на розвиток судового процесу та його завершення, а в кінцевому результаті – на виконання основних завдань цивільного судочинства.

Тому належний захист стороною своїх суб'єктивних матеріальних прав та інтересів залежить від дотримання принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві.

Засобами й умовами, які забезпечують реалізацію даного принципу, є гарантії принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві. Проте в науковій літературі дослідженню даного питання не приділялося належної уваги. Тому важливого теоретичного та практичного значення має визначення поняття та системи процесуальних гарантій принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві.

Мета статті – дослідження поняття процесуальних гарантій принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві й аналіз поглядів учених-процесуалістів на систему основних засобів та умов, які забезпечують реалізацію даного принципу.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженням принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві займалися багато російських та українських учених – С.Н. Абрамов, М.Г. Авдюков, О.Т. Боннер, М.А. Вікут, О.Ф. Воронов, А.О. Власов, М.Л. Гурвіч, І.М. Зайцев, О.Ф. Клейнман, В.А. Кройтор, Т.В. Сахнова, В.М. Семенов, В.І. Тертишніков, М.К. Треушніков, Л.В. Туманова, А.А. Ференс-Сороцький, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, К.С. Юдельсон та ін.

Проте, незважаючи на увагу науковців до даного принципу, питання його гарантій залишається недостатньо вивченим.

Виклад основного матеріалу. Судова форма захисту прав осіб є пріоритетною формою захисту прав людини та громадянина, яка забезпечується державою, шляхом її детальної регламентації нормативно-правовими актами.

Основні принципи та гарантії здійснення правосуддя закріплені у міжнародних актах - Загальній декларації прав людини прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948. [1], Міжнародному пакті про громадянські та політичні права прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966. [3] та Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [2]. Дані акти в загальному вигляді закріплюють основні засади здійснення правосуддя і в цивільних справах.

Норми міжнародного права стали основою для закріплення та деталізації принципів і гарантій здійснення правосуддя в національному законодавстві – Конституції України та Цивільному процесуальному кодексі України (далі ЦПК України).

Проте в українському законодавстві відсутнє визначення терміна гарантій, у правовій доктрині воно найчастіше вживається у взаємозв'язку з поняттям реалізації прав і свобод людини та громадянина.

У науковій літературі існують такі підходи до розуміння поняття «юридичних гарантій»: по-перше, юридичні гарантії є сукупністю спеціальних правових засобів, умов, які забезпечують реалізацію прав, свобод і обов'язків людини та громадянина [7, с. 236; 8, с. 149]; по-друге, під юридичними гарантіями розуміють принципи та норми, які забезпечують здійснення прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту [10, с. 249]; по-третє, юридичні гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, першочергового значення вони набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян [9, с. 40].

Різновидом юридичних гарантій є процесуальні гарантії.

З урахуванням вищезазначеного можна дати таке визначення процесуальних гарантій, як сукупності процесуальних правових засобів і умов забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина, шляхом належної їх регламентації в цивільному процесуальному законодавстві. Також варто зазначити, що процесуальні гарантії не виступають єдиним однорідним засобом, який забезпечує реалізацію прав і свобод осіб, це різнорівневий механізм, який може складатися з норм-гарантій, гарантій – принципів, а також гарантіями можуть виступати окремі правові інститути.

Щодо процесуальних гарантій принципів цивільного процесу, то найбільш детально їх визначення дав учений-процесуаліст О.Ф. Воронов. Він зазначив, що гарантіями принципів цивільного процесу є, перш за все:

1. Несприятливі (негативні) наслідки для учасників процесуальних правовідносин, у випадку порушення принципу, зокрема для осіб, які беруть участь у справі, – це ухвалення рішення на користь іншої сторони, скасування рішення, процесуальні штрафи або інші процесуальні санкції, а у випадках наявності у діянні чи бездіяльності особи складу злочину чи адміністративного проступку, притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності; а для суду – скасування ухваленого рішення, дисциплінарна відповідальність, а у випадках наявності у діянні чи бездіяльності складу злочину чи адміністративного проступку, притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності;

2. Сприятливі (позитивні) наслідки для зазначених вище осіб у разі дотримання принципів [6, с. 174].

Проте, на наш погляд, дане визначення більше розкриває поняття не процесуальних гарантій, а юридичної відповідальності, яка може наступати для учасників процесу у випадку порушення норм-гарантій.

Наприклад, гарантією принципу рівності сторін у цивільному судочинстві є положення ч.2 ст.7 ЦПК України, відповідно до якого особа, яка бере участь у справі і не володіє або не достатньо володіє державною мовою, має право робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вона володіє, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому законодавством. Саме участь у процесі перекладача урівноважує можливості для захисту прав та інтересів особи, яка володіє мовою судочинства, та, яка не володіє нею. І лише за порушення даної норми-

гарантії для особи можуть наступати несприятливі наслідки – скасування чи зміна рішення, ухвали, які були ухвалені на її користь вищестоящим судом в порядку перегляду. А сама норма-гарантія несприятливим наслідком не виступає.

Враховуючи різні підходи до розуміння поняття гарантій, можна виділити такі ознаки процесуальних гарантій принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві:

1. Це заходи, які забезпечують ефективну реалізацію сторонами своїх процесуальних прав та обов'язків так, що позивач та відповідач мають рівні можливості для захисту своїх суб'єктивних прав та обов'язків.

2. Це умови, які сприяють реалізації принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві.

3. Процесуальні гарантії є правовим явищем, тому обов'язково повинні мати нормативне закріплення.

4. За структурою вони неоднорідним явищем, тому гарантіями можуть виступати правові норми, принципи чи окремі правові інститути.

Отже, з урахуванням характерних ознак принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві можна дати таке визначення процесуальних гарантій даного принципу, як сукупності процесуальних засобів та умов, які шляхом їх належної регламентації в законодавчому порядку забезпечують реалізацію сторонами своїх процесуальних прав та обов'язків так, що позивач і відповідач мають рівні можливості для захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів у суді.

У науці цивільного процесуального права відсутня єдина думка щодо системи процесуальних гарантій принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві. Так, Т.В. Сахнова, аналізуючи форми реалізації вказаного принципу, зазначає, що рівноправність сторін у процесі забезпечується безсторонністю суду, процесуальними правилами оцінки доказів, наданням рівних процесуальних гарантій реалізації сторонами їх прав та обов'язків, рівним сприянням суду при рівних процесуальних обставинах. До гарантій принципу рівноправності сторін вона також відносить інститут зупинення провадження у справі, контролюючу та координуючу діяльність суду в цивільному процесі [11, с. 135-136].

За твердженням М.К. Треушнікова, рівність процесуальних прав та обов'язків забезпечується рівними процесуальними гарантіями їх реалізації. До таких спеціальних процесуальних гарантій учений-процесуаліст відносить, перш за

все, інститут судового представництва. Окрім того, зупинення провадження у справі при наявності для цього підстав, на його думку, також виступає в якості процесуальної гарантії реалізації цивільних процесуальних прав. Та найбільше значення при здійсненні правосуддя М.К. Треушніков приділяє праву сторін користуватися рідною мовою та послугами перекладача при розгляді цивільних справ у суді, як гарантії принципу рівноправності сторін [12, с. 133-135].

Найбільш детально систему процесуальних гарантії принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві визначив російський учений-процесуаліст О.Ф. Воронов. Усі засоби та способи забезпечення реалізації принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві О.Ф. Воронов поділив на дві групи: це норми-гарантії та норми, які сприяють виконанню принципу.

Так, норми-гарантії – це норми, які забезпечують виконання норм, що розкривають зміст принципу, так і норм – винятків з принципу, в деяких випадках під загрозою настання несприятливих процесуальних наслідків, у тому числі застосування процесуальних санкцій. Норми, які сприяють виконанню принципів, – це норми, застосування яких сприяє більш ефективному та правильному застосуванню норм, що розкривають зміст принципу [6, с. 375-378].

Тому до норм-гарантії принципу рівноправності сторін він відносить норми про: незалежність суддів; про мову судочинства; про відвід суддів; про законне представництво; про звернення до суду прокурора та інших державних органів за захистом прав інших осіб, у частині, що стосується неповнолітніх і недієздатних; про зміст позовної заяви, апеляційної та касаційної скарги; норми про судові виклики та повідомлення та наслідки неявки в суд осіб, які беруть участь у справі; про залишення позовної заяви без руху, та її повернення; про порядок ухвалення рішення, зокрема про таємницю нарадчої кімнати; про підстави скасування судових рішень в апеляційному та касаційному порядку.

До норм, які сприяють дотриманню принципу рівноправності сторін учений-процесуаліст відносить: норми про гласність судового розгляду; норми про рівність усіх перед законом і судом; норму, що зобов'язує суд обґрунтовувати рішення тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні [6, с. 465-466].

Проте О.Ф. Воронов, досліджуючи поділ процесуальних гарантії на види не вказує на підставу їх поділу, що, на наш погляд, ускладнює

розуміння сутності та змісту вказаних видів процесуальних гарантії.

Аналізуючи систему гарантії принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві залежно від об'єкта гарантії, їх можна поділити на такі групи:

1. Гарантії принципу рівноправності сторін, які стосуються діяльності суду в процесі розгляду справи: принцип незалежності суду (ст.ст. 126, 129 Конституції України); норми про відвід судді у випадках встановлених законодавством (ст.ст. 20, 21 ЦПК України); норма про обов'язок головуючого на початку розгляду справи роз'яснити сторонам їх права та обов'язки (ст. 167 ЦПК України); норми про ухвалення рішення у нарадчій кімнаті (ст.ст. 196, 209 ЦПК України).

2. Гарантії принципу рівноправності сторін, що стосуються їх участі у процесі: принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом (ст. 129 Конституції України); принцип державної мови судочинства (ст. 7 ЦПК України); норми про судові виклики та повідомлення (ст.ст. 74-78 ЦПК України); норми про право сторони брати участь у процесі через представника (ст.ст. 38, 39 ЦПК України); норми про зупинення провадження у справі (ст.ст. 201, 202 ЦПК України); норми про можливість апеляційного та касаційного оскарження судових рішень (ст. 13 ЦПК України).

3. Гарантії принципу рівноправності сторін у процесі доказування: однакові для обох сторін процесуальні правила оцінки доказів; норми про право сторін виступати та давати пояснення рівну кількість разів (ст.ст. 176, 193 ЦПК України); норми про право сторін клопотати перед судом про витребування доказів, якщо у них виникли складнощі в їх отриманні (ст. 137 ЦПК України).

4. Гарантії принципу рівноправності сторін, що стосуються форми цивільного процесу: принцип законності (ст. 129 Конституції України); принцип гласності та відкритості судового розгляду (ст. 6 ЦПК України); принцип змагальності (ст. 10 ЦПК України); принцип диспозитивності (ст. 11 ЦПК України).

Висновки. Отже, процесуальні гарантії принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві – це сукупність процесуальних засобів та умов, які шляхом їх належної регламентації в законодавчому порядку забезпечують реалізацію сторонами своїх процесуальних прав та обов'язків так, що позивач і відповідач мають рівні можливості для захисту своїх порушених,

невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів у суді.

Гарантії принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві залежно від їх об'єкта можна поділити на такі групи:

1. Гарантії принципу рівноправності сторін, які стосуються діяльності суду в процесі розгляду справи.

2. Гарантії принципу рівноправності сторін, що стосуються їх участі у процесі.

3. Гарантії принципу рівноправності сторін у процесі доказування.

4. Гарантії принципу рівноправності сторін, що стосуються форми цивільного процесу.

Список літератури

1. Загальна декларація прав людини прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015

2. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043

4. Конституція України : за станом на 25 грудня 2009 року. – К. : Видавець Паливода А.В., 2009. – 48с.

5. Цивільний процесуальний кодекс України : за станом на 1 вересня 2010 року. – К. : Істина, 2010. – 164 с.

6. Воронов А.Ф. Принципи гражданского процесса : прошлое, настоящее, будущее / А.Ф. Воронов. – М. : Городец, 2009. – 496 с.

7. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 332 с.

8. Кравченко В.В. Конституційне право України : навч. посіб. / В.В. Кравченко. — К. : Атіка, 2007. — 592 с.

9. Погорілко В.Ф., Права та свободи людини і громадянина в Україні / В.Ф. Погорілко, В.В. Головаченко, М.І. Сірий. — К. : Ін Юре, 1997. — 52с.

10. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.

11. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т.В. Сахнова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 696с.

12. Треушников М.К. Основные принципы гражданского процесса / М.К. Треушников, З. Чешка. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 144 с.

Стаття надійшла до редколегії 17 березня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії О.В. Гетманцевим.

S.I. Stepurko

The guarantees of principle of equality of sides in the civil legal proceeding

Summary

In this article author probed the concept of legal guarantees of principle of equality of sides in the civil legal proceeding and analyzed the views of scientists about the system of the fixed assets and terms which provide realization of this principle.

С.И. Степурко

Гарантии принципа равноправия сторон в гражданском судопроизводстве

Аннотация

Исследовано понятие юридических гарантий принципа равноправия сторон в гражданском судопроизводстве и проанализированы взгляды ученых-процессуалистов на систему основных средств и условий, обеспечивающих реализацию данного принципа.